

Historia Slavorum Occidentis
2023, R. 13, nr 1 (36)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hso230106

MARCIN STARZYŃSKI (KRAKÓW)
ORCID: 0000-0003-0946-2175

Obiit rex, czyli co wiemy o śmierci i pochówku Władysława Łokietka (w kontekście wcześniejszych eksploracji średniowiecznych grobow królewskich na Wawelu)

Słowa kluczowe: Władysław Łokietek; królewska nekropolia na Wawelu; śmierć i pogrzeb władcy

Keywords: Vladislaus the Short; Wawel royal necropolis; death and funeral of the king

Abstract: In 2019, an endoscopic examination of the burial chamber of King Vladislaus the Short, who died in 1333, was carried out in the Krakow cathedral. Before the results of these studies are published, the author has analyzed the written sources regarding the ruler's death and funeral.

W październiku 2020 r. na oficjalnym profilu katedry wawelskiej w mediach społecznościowych opublikowano sensacyjny bez wątpienia materiał – choć niestety niedługo później usunięty¹. Widzowie, podążając za ruchem endoskopu, mieli oto niepowtarzalną okazję wejrzenia do komory grobowej Władysława Łokietka, pierwszego z koronowanych Piastów, który spoczął w murach tej świątyni². Prowadzone

¹ Fakt ten został natomiast zarejestrowany przez różne portale informacyjne, np. <https://krakow.gosc.pl/doc/6588003.Zaprezentowano-nagranie-z-wnetrza-wawelskiego-grobu-krola> [dostęp: 11.03.2021].

² Zob. M. Walczak, *Topography of the Royal Necropolis at the Cracow Cathedral in the Middle Ages*, [w:] *Epigraphica & Sepulcralia. VI. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, red. J. Ro-

tam już od połowy XIX w. eksploracje średniowiecznych pochówków monarszych miały oczywiście swoich widzów, mogących zmierzyć się z majestatem królewskiej śmierci. Były to jednak zazwyczaj kilku – lub kilkunastoosobowe grupy specjalnie zaproszonych osób. Tym razem przestrzeń spowita tajemnicą przez blisko siedem stuleci stała się niemal powszechnie dostępna. W oczekiwaniu na oficjalną publikację wyników badań nad miejscem pochówku Władysława Łokietka warto w tym miejscu usystematyzować dotychczasowe informacje „wydobyte” z wnętrza średniowiecznych grobów królewskich, nierzadko w znacznym stopniu uzupełniające narrację przekazów pisanych względem wyglądu zewnętrznego panujących, stanu ich zdrowia, czy wreszcie ceremoniału pogrzebowego; koniecznie trzeba również przeanalizować zarówno współczesne (czternastowieczne), jak i późniejsze wzmianki źródłowe mówiące o śmierci i pochówku twórcy odrodzonego królestwa.

Pierwszym z otwartych średniowiecznych królewskich grobowców wawelskich, co zresztą utrwalono na kliszy fotograficznej, było miejsce spoczynku Kazimierza Wielkiego. Władca ten zmarł we wtorek 5 XI 1370 r. w wieku 60 lat. Pochowano go zaś w czwartek 7 listopada, niedługo przed przybyciem do Krakowa Ludwika Andegawenckiego; jak się zdaje pośpiesznie, ale w zgodzie z tradycją chrześcijańską, czyli trzeciego dnia, licząc od śmierci³. Co mogłoby wskazywać na ów pośpiech podnoszony w literaturze przedmiotu poza samą datą pogrzebu⁴? Byłby to przede wszystkim brak podposadzkowej komory grobowej. Odkrycia tego dokonano w czerwcu 1869 r. podczas prac konserwatorskich prowadzonych z inicjatywy Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, kiedy zdjęto marmurowe płyty z królewskiej tumbi stojącej po prawej stronie głównego ołtarza⁵. Nadzorujący prace konserwatorskie Paweł Popiel (1807–1892), notabene

háček, Praha 2015, s. 67–90, tu s. 68–69; to samo w języku polskim: tenże, *Topografia nekropolii królewskiej na Wawelu w średniowieczu*, [w:] *Procesy przemian w sztuce średniowiecznej. Materiały konferencji Stowarzyszenia Historyków Sztuki we Wrocławiu w dniach 21–22 listopada 2013*, red. R. Eysymontt, R. Kaczmarek, Warszawa 2014, s. 147–161, tu s. 147–149 (tam starsza literatura).

³ Zob. K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, wyd. M. Górny, Biblioteka Genealogiczna, t. 3, Poznań–Warszawa 2001, s. 165; także: R. Grodecki, *Zgon Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 150–157; W. Falkowski, *Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego – znaczenie rytuału*, *Kwartalnik Historyczny* [dalej: Kw. Hist.] 116 (2009), s. 55–74, tu s. 57–58 (bez odwołania do studium Grodeckiego).

⁴ Omówienie dawniejszych stanowisk literatury zob. W. Falkowski, *Dwa pogrzeby*, s. 55–57.

⁵ Wydarzenie to oraz jego społeczny kontekst dokładnie przedstawił J. Buszko, *Uroczystości Kazimierzowskie na Wawelu w roku 1869*, Biblioteka Wawelska, t. 4, Kraków 1970, z perspektywy zaś

jeden z założycieli krakowskiego „Czasu”, przyszedł wówczas do katedry wraz z kamieniarzami, aby sprawdzić stan nagrobka przed ponownym montażem marmurowych bloków. Po jednym uderzeniu młotkiem w odsłoniętą boczną ścianę tumbi (zachodnią) okazało się, że jej wnętrze nie jest bynajmniej puste. Otwór szybko zamurowano i następnego dnia (15 czerwca) rano w kościele katedralnym stawili się wspomniani wyżej Popiel, Teofil Żebrawski (1800–1887), znany głównie jako wybitny budowniczy dróg, kierujący wówczas restauracją katedry, prałat katedralny Sylwester Grzybowski oraz malarz Jan Matejko (1838–1893). Boczna ścianę rozbito wówczas ponownie, otwierając tym samym wnętrze sarkofagu będącego jednocześnie komorą grobową. Drewniana trumna z ciałem króla została pierwotnie umieszczona na żelaznych szynach mniej więcej na wysokości dwóch stóp ponad poziomem posadzki nawy bocznej. Z czasem spróchniała i osunęła się na dno kamiennej skrzyni. Tam właśnie znaleziono królewski szkielet oraz płyty jedwabnej tkaniny (najpewniej płaszcza). Na czaszce wciąż trzymała się miedziana pozłacana korona. Koło prawej ręki odkryto górną część srebrnego berła a przy nogach miedziane pozłacane ostrogi. Około godziny 15.00 przybył do katedry profesor Józef Łepkowski (1826–1894), pionier krakowskiej archeologii. Matejko sporządził wstępną dokumentację rysunkową, a grób ponownie zamurowano⁶. Pod naciskiem opinii publicznej po tygodniu (21 czerwca) otworzono go jednak ponownie celem opróżnienia i przełożenia szczątków do nowej trumny. O godzinie 10.00 przy królewskiej tumbie stanęli: Łepkowski, Matejko, Popiel, Żebrawski, a także kierownik Szkoły Sztuk Pięknych Władysław Łuszczkiewicz (1828–1900), prezes

źródeł kapitulnych J. Urban, *Katedra na Wawelu 1795–1918*, Kraków 2000, s. 157–162. Odnośnie do pomnika nagrobnego zob. E. Śnieżyńska-Stolot, *Nagrobek Kazimierza Wielkiego w katedrze wawelskiej*, *Studia do Dziejów Wawelu* [dalej: *StDzW*] 4 (1978), s. 1–115, zvl. s. 5–20 (tam starsza literatura); ostatnio: A. Rożnowska-Sadraei, *The Tomb of Kazimir the Great in the Wawel Cathedral of Cracow*, *Acta Historiae Artium* 42 (2001), s. 83–115; też, *Art, Death and Legitimacy. The Commission and Artistic Provenance of the Tomb of Kazimir the Great in Cracow Cathedral*, [w:] *Artifex doctus. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, red. W. Bałus, W. Walanus, M. Walczak, Kraków 2007, s. 363–373; M. Walczak, *Postacie na bokach tumbi nagrobka Kazimierza Wielkiego. Z ikonografii Odrodzonego Królestwa Polskiego*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 1057–1079; to samo w języku angielskim: tenże, *The Figures on the Sides of the Tomb-Chest of King Casimir the Great. A Reassessment of the Iconography of the Polish Kingdom Reborn*, [w:] *Medieval Art, Architecture and Archaeology in Cracow and Lesser Poland*, ed. A. Rożnowska-Sadraei, T. Węclawowicz, *The British Archaeological Association Conference Transactions*, t. 37, London 2014, s. 48–75; A. Bednarek, *Najstarsze fotografie nagrobka Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura i in., Warszawa 2020, s. 246–258.

⁶ Tekst protokołu z otwarcia grobu 15 czerwca: *Czas*, 17 VI 1869, nr 135, s. 1.

Towarzystwa Naukowego Krakowskiego Józef Majer (1808–1899), profesor anatomii Antoni Kozubowski (1805–1880), posłowie na Sejm Krajowy, hrabia Stanisław Tarnowski (1837–1917) i historyk Józef Szujski (1835–1883), obaj twórcy manifestu znanego jako *Teka Stańczyka*, rajcy miejscy Mikołaj Zyblikiewicz (1823–1887) i Leon Chrzanowski (1828–1899), emigrant z Królestwa Polskiego hrabia Andrzej Zamoycki (1800–1874), hrabia Piotr Moszyński (1800–1879) i ziemianin Ludwik Dębicki (1843–1908), a także kanonicy katedralni. Profesor Kozubowski wyjmował z grobu kości oraz poszczególne przedmioty, które składano do tymczasowej drewnianej trumny. Na dnie komory znaleziono jeszcze srebrne pozłacane jabłko królewskie, złoty pierścień z ametystem, srebrne guziki oraz włosy⁷. Jak pisano na łamach „Czasu”, „uczucie ciekawości przytłumiła jakaś groza i powaga wiejąca z otwartego grobu”⁸. Dokładniejszych badań niestety zaniechano, choć pojawił się pomysł, by spośród znalezionych przedmiotów zostawić pierścień oraz cztery guziki; pierścień i dwa guziki miały zostać złożone w kapitule, dwa zaś pozostałe chciano przekazać do muzeum Towarzystwa Naukowego⁹. Plany te jednak szybko zarzucono ze względu na burzliwą dyskusję prasową wywołaną wokół tego wydarzenia, toczącą się między galicyjskimi konserwatystami („Czas”) oraz liberałami („Kraj”). Kropkę nad i postawiła swoją decyzją krakowska kapituła, nakazując wszystkie przedmioty znalezione w grobie włożyć doń z powrotem. W iście ekspresowym tempie zdążono natomiast wykonać ich kopie, które sporządził złotnik Antoni Ziembowski, odpowiedzialny również za wykonanie nowej trumny miedzianej¹⁰. Przełożenia szczątków dokonano 7 lipca, wtedy też profesorowi Kozubowskiemu udało się zdjąć pomiary z czaszki i kilku kości. Wiadomo stąd, że:

w szczękach nie brakło ani jednego zęba; natomiast nie można się było doliczyć ani wszystkich żeber, ani licznych kostek z przydłoańka, stopy, śródreżca i palców. Skośny odszczep lewej kości goleniowej, wynoszący mniej więcej połowę jej długości, był ciekawym wyjątkiem, dowodził bowiem, że w wiadomym przypadku jakiemu uległ król na polowaniu, nastąpiło rzeczywiste złamanie w przedudziu, z którego przy nieszczęśliwym zwrocie choroby wyleczonym nie został¹¹.

⁷ Tekst protokołu z opróżniania tumbi 21 czerwca: *Czas*, 23 VI 1869, nr 140, s. 2.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Zob. B. Ciciora, *Rachunek Aleksandra Ziembowskiego za wykonanie kopii przedmiotów z grobu Kazimierza Wielkiego*, *Studia Waweliana* 9–10 (2000–2001), s. 218–220.

¹¹ J. Majer, *Postać Kazimierza W⁸⁰ według wymiarów dokonanych przy przekładaniu szczątków jego w d. 7 Lipca 1869 r. oznaczona*, *Rocznik Ces[arsko]-Król[ewskiego] Towarzystwa Naukowego Krakowskiego* 39 (1870), s. 223–243, tu s. 225.

Dysponując czaszką, kośćmi biodrowymi, uda, przedudzia oraz pięty, a także kręgami, można było ustalić szacunkowo wysokość ciała. Niestety, po raz kolejny górę wzięły niesprzyjające okoliczności (czynnościom tym przyglądała się dość spora grupa osób z marszałkiem krajowym na czele) i zupełny brak swobody działania przy ewidentnych chęciach ze strony środowiska naukowego. Trumnę zalutowano, a nazajutrz (8 lipca) odbyły się powtórne uroczystości pogrzebowe.

Z powyższych informacji wyłania się interesujący obraz, choć nie dość precyzyjnie wyartykułowany w literaturze przedmiotu. Nie wchodząc w tym miejscu w komentowanie stanowisk zajmowanych przez poszczególnych autorów (pośpieszny pogrzeb jako demonstracja niechęci wobec króla Węgier), w tym ostatniego, wyrażonego przez Wojciecha Falkowskiego (szybki pochówek otwierający drogę do koronacji Andegawena)¹², rację należałoby przyznać temu ostatniemu. Z faktu, że trumna z ciałem królewskim została złożona w kamiennym sarkofagu, wykonanym z trzech ciosowych płyt (wierzchniej i dwóch bocznych), może bowiem wynikać, że ustawienie go bezpośrednio na posadzce było mniej czasochłonne niż wykopanie i wymurowanie podposadzkowej komory grobowej¹³. Jak się wydaje, kamieniarze mogli to wykonać właśnie 5 i 6 listopada; wewnątrz zamontowano metalowe szyny, na których spoczęła trumna, a następnie grób z obu stron zamknięto. Hipotezę tę może dodatkowo potwierdzać to, że na dnie sarkofagu znaleziono płytki podłogowe pochodzące z posadzki ułożonej w związku z konsekracją katedry w 1364 r., które zostały najpewniej zniszczone właśnie podczas ustawiania konstrukcji ciosowej¹⁴. Co więcej, jeśli Jan z Czarnkowa wykradł insygnia z grobu (*violato sepulchro*) króla Kazimierza, jak mówi o tym wyrok sądu komisarskiego z 1372 r.¹⁵, to dopuścił się tego haniebnego czynu, raczej otwierając naziemny sarkofag przez rozbicie bocznej zamurówki, najpewniej od strony zachodniej, czyli od strony królewskiej głowy, niż włamując się do komory podposadzkowej¹⁶. Miało to zaś najprawdopodobniej

¹² W. Falkowski, *Dwa pogrzeby*, s. 73–74.

¹³ Uwagę na fakt, że ciosowy sarkofag był pierwotnym grobowcem króla zwracała uwagę już E. Śnieżyńska-Stolot, *Nagrobek*, s. 8–9.

¹⁴ Rysunek takiej płytki wykonany przez malarza Ludwika Łepkowskiego (1829–1905), brata Józefa, zreprodukował J. Buszko, *Uroczystości*, il. 2, po s. 64.

¹⁵ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa–Poznań 1982, nr 236. Redaktor tego dyplomu zapewne nieprzypadkowo posłużył się *participium perfecti passivi* czasownika *violare*, oznaczając w ten sposób czynność dokonaną.

¹⁶ Tak wnioskowali już A. Rożnowska-Sadraei, *Art*, s. 372 oraz M. Janicki, *Problem datowania nagrobka Władysława Jagiełły w świetle źródeł i dotychczasowej literatury*, [w:] *Patronat*

miejsce między czerwcem a sierpniem 1371 r., jak przekonująco dowiódł ostatnio Janusz Bieniak¹⁷. Znieważony grób najpewniej poświęcono wówczas na nowo, a zwłoki przybrano w insygnia (może tylko samą koronę?). Musiało zaś do tego dojść przed zamontowaniem na ciosowych płytach marmurowych części nagrobka. Odrzucić trzeba by zatem dawniejszy sąd Józefa Muczковского, jakoby króla najpierw (tymczasowo) pochowano w grobie podposadzkowym należącym do kanonika katedralnego Franciszka; wierzchnia płyta z tego właśnie nagrobka posłużyła bowiem kamieniarzom jako drugi z podłużnych boków sarkofagu, co odkryto podczas restauracji katedry w latach 1899–1900¹⁸. Faktycznie jednak informacja ta może stanowić jedynie wzmocnienie zaprezentowanej wyżej hipotezy. Otóż kanonik Franciszek zmarł w 1353 r. i jako kustosz zamkowego kościoła pw. św. Michała został w nim pochowany. Romańską świątynię rozebrano jednak około 1355 r. Kamienne destrukty z niej mogły zostać, i jak się okazuje zostały, wykorzystane przy budowie sarkofagu królewskiego w 1370 r.¹⁹

Drugą kwestią, którą należy w tym miejscu podnieść, jest sprawa złamania przez Kazimierza Wielkiego nogi. Otóż Jan z Czarnkowa podał w swojej kronice, że 9 IX 1370 r., a więc na dwa miesiące przed śmiercią, król wbrew radom udał się w Przedborzu na polowanie, podczas którego „otrzymał niemałą ranę w lewą goleń” (*vulnus non modicum in tybia sinistra suscepit*)²⁰. Ślad po tej kontuzji, a właściwie złamaniu w przedudziu, pozostał na wydobytej z grobu właśnie lewej kości goleniowej²¹. Ten dowód na wiarygodność przekazu kronikarskiego niestety nie został dotąd dostrzeżony w literaturze. Skorygować trzeba nadto wiadomość o wzroście króla. Wspominany wyżej Józef Majer, sam będący uznanym lekarzem, korzystając z częściowych pomiarów czaszki i szkieletu sporządzonych przez profesora Kozubowskiego i rzecz jasna bazując na ówczesnej wiedzy z zakresu anatomii, ustalił, że król miał najpewniej 6 stóp i 3 cale ówczesnej miary austriackiej, czyli wiedeńskiej (31,61 cm × 6 +

artystyczny Jagiellonów, red. M. Walczak, P. Węcowski, *Studia Jagiellonica*, t. 1, Kraków 2015, s. 319–358, tu s. 332–333, przyp. 21.

¹⁷ J. Bieniak, *Jan (Janek) z Czarnkowa. Niedokończona kronika polska z XIV wieku*, *Studia Źródłoznawcze* 47 (2009), s. 109–143, tu s. 126–127.

¹⁸ J. Muczowski, *Pomnik Kazimierza Wielkiego w katedrze na Wawelu*, *Rocznik Krakowski* 19 (1923), s. 134–158, tu s. 142.

¹⁹ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa 1994, s. 177, nr I 24.

²⁰ *Kronika Jana z Czarnkowa*, wyd. J. Szlachetowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica* [dalej: MPH], t. 2, Lwów 1872, s. 601–758, tu s. 632.

²¹ J. Majer, *Postać Kazimierza*, s. 225.

2,63 cm \times 3 = 189,66 + 7,89 = 197,55 cm!), co jak na sześćdziesięciolatka wydaje się jednak szacunkiem mocno zawyżonym. Julian Talko-Hryniewicz (1850–1936), antropolog, streszczając po blisko półwieczu cytowane wyżej opracowanie, podał, że „Majer obliczył wzrost Kazimierza W. na 3 łokcie 2 cale (184[,]3 cm); był więc Kazimierz W. bardzo wysoki, podobnie jak Zygmunt I, według Czackiego”²². Doszło tu jednak do małej pomyłki, bowiem Majer podał, iż „z największym prawdopodobieństwem [...] długość ciała Kazimiérza Wgo, wynosiła 6’ i 3”. Tym sposobem wysokość Kazimiérza Wgo, byłaby prawie taka sama, jak i Zygmunta Igo, którą Czacki podaje równą 3 łokciom i 2 calom”. Zaznaczył przy tym w przypisie, że tak naprawdę nie wiadomo, jakiej miary Czacki użył²³. Zakładając, że byłby to łokieć warszawski (staropolski), wzrost Zygmunta I wyniósłby (59,6 cm \times 3 + 2,48 cm \times 2 = 178,8 cm + 4,96 cm = 183,76 cm). Warto przy tym pamiętać, że Czacki mierzył zmarłego.

Zdjęte w pośpiechu w XIX w. pomiary kości króla Kazimierza Wielkiego postanowiłem skonsultować z prof. Henrykiem Głębem, antropologiem związanym z Instytutem Zoologii i Badań Biomedycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Monarcha faktycznie miał nieco zaburzone proporcje (długie kończyny dolne w relacji do kończyn górnych), co oczywiście nie oznacza, że nie był osobą prawidłowo ukształtowaną. Niestety, nie dowiemy się już, czy Józef Majer dokonał pomiarów w sposób prawidłowy i jakim faktycznie posłużył się calem (angielskim czy polskim). Wykorzystując najnowszą wiedzę z zakresu metod oceny wysokości ciała stosowanych w klasycznej antropologii historycznej, uczoney przygotował poniższe zestawienie dotyczące wysokości ciała króla:

Kość	Cale (ang.) [mm]	Cale (pol.) [mm]	WC* (ang.)	WC (pol.)	WC (uśredniona)
udowa	495,3	483,3	179 cm	176 cm	177 cm
piszczelowa	419,1	409,2	184 cm	181 cm	183 cm
ramienna	330,2	322,4	173 cm	170 cm	172 cm
łokciowa	279,4	272,9	177 cm	173 cm	175 cm
					177 cm

* WC –wysokość ciała

Na podstawie powyższych obliczeń można wskazać, że uśredniona wysokość ciała króla Kazimierza wynosiła około 177 cm. Wiadomo, że tumba w katedrze ma

²² J. Talko-Hryniewicz, *Odtworzenie kilku typów postaci historycznych spoczywających na Wawelu*, Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności w Krakowie, Seria B, 54 (1914), s. 105–139, tu s. 108.

²³ J. Majer, *Postać Kazimierza*, s. 237.

275 cm długości²⁴, zatem po odjęciu grubości bocznych płyt marmurowych oraz zamurówek pozostaje w niej przestrzeń, w której można umieścić trumnę z ciałem mężczyzny niewątpliwie wysokiego.

Wbrew zatem Jerzemu Wyrozumskiemu *Długoszowa statura elevata* nie odnosi się do wyniosłej postawy króla, a właśnie do wysokiego wzrostu; z kolei określenie *corpore crasso* nie oznacza średniego wzrostu, ile średnią budowę ciała²⁵.

Blisko dwadzieścia lat później odkryto w katedrze kolejny średniowieczny pochówek królewski. 22 I 1887 r. po lewej stronie ołtarza głównego, za pomnikiem Władysława Łokietka, w miejscu „oznaczonym napisem na cześć królowej Jadwigi” po zdjęciu posadzki natrafiono na wykonaną z wapiennych bloków komorę grobową, wcześniej już otwieraną, a w niej na drewnianą trumnę złożoną na żelaznych prętach. Pierwszych oględzin dokonali kierujący pracami restauracyjnymi w katedrze architekt Sławomir Odrzywolski (1846–1933) oraz Jan Matejko. Po zdjęciu wieka oraz szczątków karmazynowej tkaniny adamaszkowej znaleziono szkielet, jak się okazało kobiecy. Natrafiono wówczas także na złożone berło, drewniane złożone jabłko, fragmenty korony? (również drewniane, złożone) oraz części pasa (wszystkie te przedmioty zostały skrupulatnie odrysowane przez Matejkę). Obok wyżej wspomnianych w katedrze był także obecny ceniony antropolog, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Ignacy Kopernicki (1825–1891), znany z prowadzonych pomiarów czaszek²⁶. Sporządzony przezeń opis podał do druku w 1914 r. wzmiankowany już Julian Talko-Hryncewicz²⁷. Na podstawie przeprowadzonej autopsji orzeczono, że znaleziona w grobie czaszka należała do osoby mającej około 30 lat, blondynki o podłużnej twarzy. Nie przeprowadzono jednak pomiarów szkieletu, który przełożono do nowej trumny i pochowano w tej samej komorze. W tym miejscu należy podać jedną ważną informację, że sarkofag królowej, znajdujący się obecnie około 20 cm pod poziomem posadzki podwyższenia przy ołtarzu głównym, został pierwotnie ustawiony na czternastowiecznym pawimencie.

²⁴ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki*, s. 177, nr I 25; A. Losik-Sidorska, *Katalog nagrobków piastowskich*, Poznań 2020, s. 28–30.

²⁵ J. Wyrozumski, *Kazimierz Wielki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982, s. 13–14. Wzmianki źródłowe dotyczące przydomka *Magnus* wyczerpująco skomentował K. Jasiński, *Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza*, *Genealogia* 5 (1995), s. 25–43.

²⁶ M. Sokołowski, [Grób królowej Jadwigi], Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce [dalej: SKHS] 3 (1887), z. 4, s. II–III; starszą literaturę omówiła H. Hryszko, *Tkaniny z grobu królowej Jadwigi*, Warszawa 2017, s. 15–20.

²⁷ J. Talko-Hryncewicz, *Odtworzenie kilku typów*, s. 113–124.

Kolejnych badań dokonano ponad sześćdziesiąt lat później. 12 VII 1949 r. średniowieczny grobowiec otwarto ponownie, aby przenieść szczątki królowej do sarkofagu wykonanego przez Antoniego Madeyskiego jeszcze w 1902 r. Fragmenty szat oraz insygnia postanowiono zachować „jako zabytek”²⁸. Z wykonanych wówczas pomiarów wiadomo, że dno grobu Andegawenki znajdowało się 86 cm poniżej obecnego poziomu prezbiterium, a żelazne sztaby, na których położono trumnę, zamocowano 38 cm wyżej. Do wykonania jednej ze ścian skrzyni (południowej) zużytkowano zaś płytę z motywem maswerkowym przeznaczoną pierwotnie, jak się zdaje, do antepedium głównego ołtarza katedralnego, konsekrowanego w 1346 r., ale najpewniej uszkodzoną i wtedy niewykorzystaną²⁹. Prowadzi to do wniosku, że sarkofag królowej mógł być już w końcu XIV w. wkomponowany (może tylko częściowo?) w istniejące przed tym ołtarzem podwyższenie, choć nie należy ostatecznie wykluczać, że pierwotnie miał formę wolnostojącą, jak sąsiadujące z nim groby Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego, z tym jednak, że właściwa komora grobowa znajdowała się poniżej poziomu posadzki. Za takim wnioskowaniem przemawiać może również fakt, że do grobu Jadwigi udawali się pątnicy celem złożenia wotów za uzyskane łaski. W dyplomie z 1426 r., mocą którego ówczesny biskup krakowski powoływał do życia specjalną komisję do dokumentowania świadectw dotyczących życia królowej oraz cudownych wydarzeń dokonujących się za jej wstawiennictwem, wyraźnie zresztą zaznaczono, że wokół jej grobu składane były różne wota (*signa [...] cerea [...] et alterius generis, quam plurima circumcirca ipsius sepulcrum apposita essent*)³⁰.

Badania szkieletu w 1949 r. przeprowadzili Jan Olbrycht (1886–1968), wybitny specjalista w zakresie medycyny sądowej, oraz jego asystent Marian Kusiak (1905–1980)³¹. Z tych ustaleń (bazujących na pomiarze kości długich) wynikało, że

²⁸ M. Tobiasz, *Otwarcie grobu królowej Jadwigi w dniach 12–14 lipca 1949 r.*, *Polonia Sacra* 2 (1949), s. 245–258; A. Bochnak, *Groby królowej Jadwigi i królewicza Kazimierza Jagiellończyka w katedrze wawelskiej*, *StDzW* 3, 1968, s. 149–173; K. Figlewicz, *Kronika katedry na Wawelu 1934–1982*, oprac. J. Urban, E. Zych, Biblioteka Kapitułna na Wawelu, t. 5, red. J. Urban, Kraków 2014, s. 164–165; H. Hryszko, *Tkaniny z grobu*, s. 20–35.

²⁹ A. Bochnak, *Groby*, s. 152, il. 5.

³⁰ *Miracula beatae Hedwigis reginae Poloniae*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] MPH, t. 4, Lwów 1884, s. 763–769; tu s. 764.

³¹ Zob. J. Olbrycht, M. Kusiak, *Protokół badania zwłok królowej Jadwigi*, *Polonia Sacra* 2 (1949), s. 259–266 [przedruk w: A. Bochnak, *Groby*, s. 165–168].

zmarła miała między 175 a 182 cm wzrostu³²), blond a nie rude włosy, twarz wąską, proste i wysokie czoło oraz zdrowe zęby wraz z zębami mądrości; jej wiek w chwili śmierci oznaczono „w przybliżeniu [na] około 28 lat”³³, co zresztą stoi w zgodzie z przekazem źródeł pisanych. Jadwiga, umierając w czwartek 17 VII 1399 r., miała bowiem bezspornie ukończone 25 lat³⁴. Ponadto w grobie rozpoznano fragmenty tkanin adamaszkowych. Stały się one po latach przedmiotem wnikliwych analiz Heleny Hryszko, która zrekonstruowała kształty sukni oraz płaszcza (nakładanych na zmarłą). Wiadomo też, że dominującym kolorem była czerwień – suknia purpurowa lub amarantowa z żółtymi rozetami, płaszcz czerwony z purpurowym lub amarantowym tłem, na którym widniały żółte palmety³⁵. Niestety podobnym badaniom nie poddano już szczątków obuwia, welonu zakrywającego twarz królowej ani części pasa. Nie można wreszcie pominąć, że odnaleziono wówczas także przełamane ołowiane bulle Bonifacego IX, pierwotnie przywieszzone do papieskich dyplomów włożonych do trumny. Całość znalezisk doskonale uzupełniały płytki posadzkowe, tożsame z tymi zalegającymi na dnie sarkofagu Kazimierza Wielkiego³⁶. Należytej uwagi nie przykuła natomiast gliniana misa wydobyta spod trumny³⁷. Mieściła ona najpewniej zwłoki córki królewskiej pary, Elżbiety Bonifacji, urodzonej 22 czerwca i zmarłej 13 lipca³⁸, która została pochowana wraz matką w sobotę 19 VII 1399 r.³⁹

Przed ostatecznym zasypaniem grobu Jadwigi, nieco na wschód od niego, we wrześniu 1950 r. znaleziono jeszcze jeden średniowieczny pochówek, znajdujący się 80 cm poniżej posadzki podwyższenia. Jego dno było umiejscowione 8 cm ponad poziomem pawimentu prezbiterium, co z kolei stanowi dowód, że podwyższenie przed ołtarzem istniało w czasie jego budowy. Grób ten mieścił szczątki dziecka

³² Przy zastosowaniu innych metod znanych antropologii „wielkości te wahały się od 166,7 cm do prawie 180 cm”. Stąd też P. Sikora (*Badania antropologiczne szczątków kostnych królowej Polski Jadwigi*, [w:] J. Wyrozumski, *Królowa Jadwiga między epoką piastowską i jagiellońską*, Kraków 1997, s. 143–153, tu s. 153) przyjął uśrednioną wysokość ciała królowej (172,2 cm).

³³ A. Bochnak, *Groby*, s. 168.

³⁴ S.A. Sroka, *Genealogia Andegawenów węgierskich*, wyd. 2, Kraków 2015, s. 81–88.

³⁵ H. Hryszko, *Tkaniny z grobu*, s. 115–134.

³⁶ A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Medieval Ceramics Techniques in Architecture of Cracow's Dominicans*, [w:] *Bricks and Building Ceramics in Medieval and Modern Urban Architecture of Central Europe*, t. 9, Brno 2015, s. 38–51, tu s. 44, 46, ilustr. 15.

³⁷ A. Bochnak, *Groby*, s. 160, 162, ilustr. 20 na s. 162 (misa).

³⁸ Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów i domu Wazów*, Kraków 2005, s. 80–81.

³⁹ S.A. Sroka, *Genealogia*, s. 87.

liczącego w chwili śmierci „najwyżej około półtora roku”⁴⁰ oraz fragmenty trzech rodzajów tkanin, w tym dwóch wzorzystych⁴¹. Powiązano go właściwie z miejscem spoczynku drugiego syna Władysława Jagiełły i Zofii Holszańskiej, Kazimierza, urodzonego 16 V 1426 r. i zmarłego 2 III 1427 r.⁴² Według przekazu Jana Długosza pochowano go przed nieistniejącym dziś ołtarzem św. Erazma, przed którym spoczęła również Jadwiga⁴³. Jedyna rozbieżność zachodziła pomiędzy pomiarami anatomicznymi a przekazami źródłowymi. Wedle tych ostatnich syn pary królewskiej miał w chwili śmierci niecałe dziesięć miesięcy. Jako że obie daty (urodzenia i śmierci) wpisano wspólnie, to jest ręką piętnastowieczną, do kalendarza katedralnego⁴⁴, wykluczyć należałoby pomyłkę. Powtórny pochówek królewicza odbył się 28 października⁴⁵.

Wracając do porządku chronologicznego, nie można nie wspomnieć, że w czerwcu 1902 r. Leonard Lepszy na posiedzeniu Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności referował otwarcie grobu królowej Zofii Holszańkiej, czwartej żony Władysława Jagiełły, zmarłej w poniedziałek 21 IX 1461 r.⁴⁶, na który natrafiono przypadkiem podczas prac remontowych w Kaplicy Świętej Trójcy, kierowanych przez znanego architekta i jednego z pionierów konserwacji zabytków, Sławomira Odrzywolskiego⁴⁷. Dodać można, że nieco ponad pół wieku wcześniej (1844) usunięto z posadzki wapienną płytę nagrobną, przez co zagubiono położenie samego grobu. 7 czerwca podczas przełożenia szczątków królowej do nowej trumny, obok niewymienionych z imienia duchownych, obecni byli historyk sztuki Marian Sokółowski (1839–1911), konserwator zabytków Stanisław Tomkowicz (1850–1933), wspomniani wyżej Lepszy i Odrzywolski, a także profesor anatomii Kazimierz Kostanecki (1863–1940) oraz doktor Adam Bochenek (1875–1913). Sporządzono

⁴⁰ *Protokół badania przez prof. dra Jana Olbrycha i dra Jana Walczyńskiego zwłok dziecka znalezionych w grobie w prezbiterium katedry wawelskiej w r. 1950*, [w:] A. Bochnak, *Groby*, s. 168–169, tu s. 169.

⁴¹ A. Bochnak, *Groby*, s. 162–164, ilustr. 22–23 na s. 164 (tkaniny).

⁴² Tamże, s. 162; Z. Wdowiszewski, *Genealogia*, s. 89–90.

⁴³ *Joannis Długossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 11, Varsaviae 2000, s. 226.

⁴⁴ *Najstarsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, MPH, Seria II, t. 5, Warszawa 1978, s. 129, 147.

⁴⁵ K. Figlewicz, *Kronika*, s. 178–179.

⁴⁶ Z. Wdowiszewski, *Genealogia*, s. 78–79.

⁴⁷ L. Lepszy, *Grób królowej Zofii czwartej żony Władysława Jagiełły na Wawelu*, SKHS 8 (1907), kol. CVIII–CXIV.

wówczas dokumentację fotograficzną oraz dokonano pierwszych opisów złożonej w murowanym grobie trumny, oblanej z zewnątrz smołą i okrytej adamaszkiem. Gdy zapadło się zbutwiałe wieko, „ukazała się tedy dostojna wysoka postać królewska, na której czole zamiast złotej lśniła jakby z zielonego malachitu wyrżnięta korona z miedzianej i śniedzią zupełniej zeżartej blachy. Śniedź, kąpana kroplami wilgoci rozpuszczała się i zabarwiła też zielono kości czaszki”⁴⁸. Po latach zachowane w skarbcu katedralnym fragmenty tkanin wyjęte wówczas z grobu przebadła Helena Hryszko. Dwa z nich pochodziły z adamaszkowego płaszcza, pierwotnie czerwonego, choć nie wiadomo do końca, w jakim odcieniu, zdobionego popularnym wzorem siedmioliścia; pięć kolejnych zaś z oryginalnej, nieposiadającej analogii materii zdobionej motywem nieregularnych figur (centek?), która posłużyła do obicia trumny⁴⁹. Mając nadto na uwadze, że Zofię pochowano w prostej sukni, którą najpewniej nosiła za życia, nietrudno wyciągnąć wniosek o dużo skromniejszej, w porównaniu z Jadwigą, oprawie funeralnej⁵⁰. Ze sporządzonego w 1902 r. dość pobieżnego opisu, wiadomo również, że była kobietą wysoką („jeżeli uwzględnimy na przestrzeń wolną od głów i stóp przypuszczalnie 15 cm, to wyniknęłoby, że długość ciała mierzyła 1[,]79 m”⁵¹); miała też ciemne, gęste włosy, zaplecione w warkocz. Według współczesnego przekazu Jana Długosza niedługo przed śmiercią przejadła się melonami, co z kolei wywołało wysoką gorączkę (*ex nimia sacietate melonum febris acuta contracta*). Wydaje się jednak, że bezpośrednią przyczyną zgonu mającej około 60 lat (data urodzenia nie jest niestety znana) królowej-wdowy nie było zatrucie pokarmowe, ale wylew bądź udar, skoro ten sam kronikarz wyraźnie napisał: *tacta paralysi [...] moritur*⁵².

Dwie ostatnie jak dotąd eksploracje średniowiecznych pochówków w katedrze krakowskiej, w pewnym sensie obrosłe legendą wykreowaną popularną książką Zbigniewa Świącha⁵³, przeprowadzono w początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. W 1972 r. rozpoczął się kolejny etap prac remontowych w Kaplicy Świętego

⁴⁸ Tamże, kol. CXI.

⁴⁹ H. Hryszko, *Tkaniny i ubiór grobowy królowej Zofii Holszańskiej*, [w:] *Patronat artystyczny Jagiellonów*, red. M. Walczak, P. Węcowski, Studia Jagiellonica, t. 1, Kraków 2015, s. 93–107 (tam starsza literatura).

⁵⁰ Tamże, *Tkaniny z grobu*, s. 194–195.

⁵¹ L. Lepszy, *Grób*, kol. CXII; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012, s. 72–74.

⁵² *Joannis Dlugossii Annales*, lib. 12, Cracoviae 2003, s. 368.

⁵³ Z. Świąch, *Kłątwy, mikroby i uczeni. Opowieść wawelska*, t. 1: *W ciszy otwieranych grobów*, Warszawa 1989 (i kolejne tomy).

Krzyża, będącej miejscem wiecznego spoczynku króla Kazimierza Jagiellończyka i jego żony Elżbiety. Po zerwaniu dziewiętnastowiecznej posadzki, podczas pierwszego etapu prac prowadzonych między 10 czerwca a 12 listopada 1972 r. natrafiono na zniszczoną komorę grobową królowej, zmarłej w sobotę 30 VIII 1505 r.⁵⁴ W drugim etapie, trwającym od 1 marca do 2 czerwca 1973 r., udało się zlokalizować komorę grobową Kazimierza Jagiellończyka, zmarłego w czwartek 7 VI 1492 r.⁵⁵, otwartą 18 maja. Tym razem skład zespołu osób, które wzięły udział bądź w bezpośrednim badaniu zawartości obu grobów, bądź też jako konsultanci, był nieporównywalnie większy niż przy wszystkich wcześniejszych eksploracjach i bez wątpienia gruntownie przemyślany. Szczegółowo opisał go ówczesny dyrektor Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu i generalny konserwator wzgórze, profesor Jerzy Szablowski (1906–1989)⁵⁶, stąd też w tym miejscu wystarczy wskazać na najważniejszych jego członków: doktora Stefana Walczego (1921–1974) kierownika Pracowni Studialnej Kierownictwa Odnowienia Zamku Królewskiego na Wawelu, Stanisława Koziela kierownika wawelskiej Pracowni Archeologicznej oraz konserwatora Rudolfa Kozłowskiego (1908–1977), profesora Zdzisława Marka (1924–2015) kierownika Zakładu Medycyny Sądowej Akademii Medycznej, doktor Jadwigę Biedową (1918–2016) z Kliniki Stomatologii Zachowawczej czy profesora Bronisława Jasickiego (1907–1992) z Zakładu Antropologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, wreszcie mikrobiologów, toksykologów czy historyków w osobach Józefa Mitkowskiego (1911–1980) i Zofii Budkowej (1893–1986).

Wiadomo, że od śmierci Kazimierza Jagiellończyka, która nastąpiła na zamku grodzieńskim, do dnia pogrzebu (12 lipca) upłynął ponad miesiąc⁵⁷. Mając na wzglę-

⁵⁴ Z. Wdowiszewski, *Genealogia*, s. 93–97; K. Figlewicz, *Kronika*, s. 417–418.

⁵⁵ Z. Wdowiszewski, *Genealogia*, s. 90–93; K. Figlewicz, *Kronika*, s. 423–424, 428.

⁵⁶ J. Szablowski, *Materiały z badań prowadzonych w kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu w latach 1972–1973 z okazji jej konserwacji, połączonej z otwarciem grobów: króla Kazimierza Jagiellończyka (zm. 1492) i królowej Elżbiety Austriaczki (zm. 1505). Eksploracje archeologiczne, badania specjalistyczne, zabiegi konserwatorskie*, StDzW 4 (1978), s. 435–440; także: S. Koziel, *Badania archeologiczne w Kaplicy Świętokrzyskiej w latach 1972–1973*, tamże, s. 441–459; R. Kozłowski, *Badania i konserwacja przedmiotów z grobu Kazimierza Jagiellończyka*, tamże, s. 460–480; Z. Marek, *Kaplica Świętokrzyska w katedrze wawelskiej (badanie zwłok Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki)*, [w:] tenże, *Wspomnienia medyka sądowego*, Zakamycze 1999, s. 144–158; tenże, *Głośne zdarzenia w świetle medycyny sądowej*, Kraków 2009, s. 111–115.

⁵⁷ Zob. M. Starzyński, *Zgon i pogrzeb Kazimierza Jagiellończyka (1492)*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej*, t. 2, s. 915–943, tu s. 928–936; tenże, *Last Tribute to the King. The Funeral*

dzie, że królewskie ciało należało przetransportować, pokonując ponad 500 km, na dodatek w czasie, kiedy temperatura powietrza była już dość wysoka, powzięto decyzję, by złożyć je w długiej trumnie, wydrążonej w sosnowym pniu i dopasowanej do jego kształtu (spore jej fragmenty wydobyto w 1973 r.)⁵⁸. Badania szaty grobowej przeprowadzone w latach 2001–2003 ujawniły, że zwłoki króla pochowano w płaszczu uszytym z zielonego aksamitu zdobionego purpurowym wzorem i przetykanego złotą nicią⁵⁹. Na głowie Kazimierza umieszczono koronę wykonaną ze skóry powleczonej żółtą ołowianą farbą (masykotem), natomiast w dłonie włożono drewniane berło, malowane żółtą i czerwoną farbą, oraz wypchane lnianymi kłakami skórzane jabłko. Na jednym z palców pozostawiono niewielki złoty pierścień z turkusem w kształcie serca, który król nosił zapewne za życia. W rumowisku pod metalowymi szynami, na których ustawiono trumnę w komorze grobowej, znaleziono także pozostałości węgla wapnia. Umieszczony pierwotnie na jej dnie (jako tlenek lub wodorotlenek), miał za zadanie wchłaniać produkty gnilnego rozkładu ciała podczas przewożenia zwłok z Grodna do Krakowa. Taką rolę pełniły też liście i kwiatostany bylicy pospolitej rozpoznane na tkaninach, mające silne właściwości bakteriobójcze⁶⁰. Z zewnątrz trumnę oklejono natomiast kilkoma warstwami płótna nasączonego gęstą smołą żywiczną, użytą jako impregnat odgrywający podobną rolę, co wysypane na jej dno niegaszone wapno.

Z przeprowadzonych wówczas skrupulatnych badań anatomo-antropologicznych pozyskano natomiast informację, że w chwili śmierci Kazimierz Jagiellończyk miał blisko sto osiemdziesiąt centymetrów wzrostu (179). Analiza zachowanego szkieletu nie wykazała, by zmarły cierpiał na jakieś przewlekłe dolegliwości. Za życia dokuczały mu natomiast pewne zmiany zwyrodnieniowe układu kostnego, powszechnie występujące u osób starszych. Przypomnieć w tym miejscu należy, że badano szkielet osoby 65-letniej⁶¹. Potwierdzenie znajduje tym samym wnioskowanie, że śmierć władcy nastąpiła nagle i musiała być zaskoczeniem dla jego otoczenia.

Ceremony of the Polish King Kazimierz the Jagiellon (1492) in the Light of an Unknown Description, Viator. Medieval and Renaissance Studies 45 (2014), s. 289–302, tu s. 295–300.

⁵⁸ R. Kozłowski, *Badania*, s. 462.

⁵⁹ H. Hryszko, *Nowe informacje o szacie grobowej króla Kazimierza Jagiellończyka*, [w:] *Amicissima. Studia Magdalенаe Piwocka oblata*, t. 1, Kraków 2010, s. 61–71.

⁶⁰ Tamże, s. 70.

⁶¹ K. Jaegermann, Z. Marek, [Protokół badania szkieletu Kazimierza Jagiellończyka], *StDzW* 4 (1978), s. 480–482; E. Gleń, K. Kaczanowski, P. Sikora, *Wstępne opracowanie anatomo-antropologiczne szczątków kostnych Kazimierza Jagiellończyka*, tamże, s. 488–490.

Nieco więcej problemów nastęrczyło zidentyfikowanie szkieletu należącego do Elżbiety Rakuszanki; jej grób został bowiem zniszczony, a z zasypiska wydobyto szczątki aż pięciu osób. Jedne z nich należały do kobiety, najpewniej królowej, która w chwili śmierci miała około 68 lat⁶². Z badań przeprowadzonych przez Kazimierza Jaegermanna i Jadwigę Biedową wynikało, że zmarła osoba miała liczne zmiany zwyrodnieniowe, w tym nieznacznie zdeformowaną, asymetryczną twarz, co było spowodowane nieprawidłowym ustawieniem głowy. Zidentyfikowane skrzywienie kręgosłupa, szczególnie szyjnego i lędźwiowego, rozpoznano jako efekt gruźlicy kręgosłupa występującej najczęściej w wieku młodocianym. Tłumaczyło to opisaną wyżej asymetrię kości czaszki. Badania tej ostatniej wraz z zaobserwowanymi zaburzeniami zgryzu i wysuniętą ku przodowi żuchwą upewniały o zniekształceniach twarzy. Wzrost oszacowano między 160 a 165 cm, natomiast wiek na podstawie zrostu szwów czaszkowych między 60 a 70 lat, na podstawie uzębienia zaś między 63 a 65 lat, co pozostaje w zgodzie z przekazem źródeł pisanych⁶³. „Matka królów” była więc bezspornie „brzydką królową”. Powtórny pogrzeb pary królewskiej odbył się 18 X 1973 r. w godzinach wieczornych⁶⁴.

Zebrane wyżej informacje zestawione z tymi dotyczącymi ceremoniału pogrzebowego, w tym znanymi opisami publicznych ceremonii pożegnania Kazimierza Wielkiego i Kazimierza Jagiellończyka, prowadzą do postawienia pytania zasadniczego: co wiemy z przekazu źródeł pisanych o *physis* i stanie zdrowia Władysława Łokietka, o jego ostatnich miesiącach, śmierci oraz pogrzebie. Wiedza ta będzie bowiem stanowiła materiał do konfrontacji z wynikami badań jego krypty przeprowadzonych w 2019 r., na publikację których z niecierpliwością oczekuje całe środowisko polskich mediewistów.

Tyle pewnego, co można powiedzieć o wyglądzie zewnętrznym króla Władysława (w sukurs źródłom pisanim nie przychodzi niestety przekuta w XVII stuleciu figura monarchy na jego pomniku nagrobnym⁶⁵), mieści jego przydomek (przezwi-

⁶² B. Turowska, K. Jaegermann, M. Kusiak, Z. Lisowski, Z. Marek, [Protokół badania kości znalezionych w grobie królowej Elżbiety Rakuskiej], StDzW 4 (1978), s. 482–488, tu s. 483–486; E. Gleń, K. Kaczanowski, P. Sikora, *Wstępne opracowanie anatomo-antropologiczne czaszki Elżbiety Rakuszanki*, tamże, s. 491–493; *Badania identyfikacyjno-stomatologiczne przeprowadzone przez adiunkta Kliniki Stomatologii Zachowawczej Akademii Medycznej w Krakowie dr med. Jadwigę Biedową*, tamże, s. 493.

⁶³ Z. Wdowiszewski, *Genealogia*, s. 93, 97.

⁶⁴ K. Figlewicz, *Kronika*, s. 428.

⁶⁵ M. Walczak, *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, Ars

sko). Jest on notowany w wielu współczesnych mu źródłach już od 1291 r. (*Laccuz* w dokumencie Andrzeja III węgierskiego z 9 VIII 1291 r.)⁶⁶, zestawionych niegdys, choć nie do końca kompletnie, przez Jacka Hertla⁶⁷, a jego najprostsze wyjaśnienie dał w *Rocznikach* Jan Długosz, wskazując wprost, że odnosił się on do niskiego wzrostu⁶⁸. Sławomir Gawlas dowodził jednak ostatnio, że kronikarz nie rozumiał jego znaczenia, bowiem określenie władcy mianem „Łokieć” niosło za sobą wydźwięk raczej pejoratywny czy też uszczypliwy, początkowo odnoszący się raczej do ambicji i uporu księcia budzących „irytację u możniejszych graczy politycznych [...]. Sukcesy polityczne Władysława pozbawiły z czasem [to] określenie złośliwego charakteru”⁶⁹. Sprawę tę ostatecznie rozwiązałyby jednoznacznie tylko pomiary szczątków kostnych.

Bardziej jako ciekawostkę niż w kontrze do powyższych wywodów można by przywołać jeden nieco zapomniany przekaz, wymagający oczywiście ponownej weryfikacji i wiążący się z koniecznością nowoczesnego opracowania Łokietkowej ikonografii. Otóż niejaki Georg Thebesius (1636–1688), związany ze środowiskiem elity władzy śląskiej Legnicy, autor monumentalnych dziejów księstwa legnicko-brzeskiego⁷⁰, w 1676 r. spędził kilka miesięcy (w roli eksperta) w Wiedniu w związku z przejściem władztwa Piastów legnickich (po śmierci księcia Jerzego Wilhelma)

Vetus et Nova, t. 20, red. W. Balus, Kraków 2006, s. 84–87; tenże, *The Tomb of King Ladislas the Short (1320–1333) and the Beginnings of the Royal Necropolis in Cracow Cathedral*, [w:] *Epigraphica & Sepulcralia II. Fórum epigrafických a sepulkralních studií*, red. J. Roháček, Praha 2009, s. 359–385.

⁶⁶ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 6/1, wyd. G. Fejér, Budae 1830, s. 136; A. Preissner, *Dokumenty Władysława Łokietka. Chronologiczny spis, rejestry i bibliografia edycji*, Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie 11 (1965), s. 197–295, tu s. 199.

⁶⁷ J. Hertel, *Przezviska Piastów w średniowieczu. Z badań nad antroponomastyką historyczną*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 16 (1980), z. 114, s. 151–180, tu s. 174–175.

⁶⁸ *Joannis Dlugossi Annales*, lib. 9, Varsaviae 1978, s. 180: *ob cuius diminucionem et staturam breviorum cognomentum Loktek, quasi Cubitalis*.

⁶⁹ Zob. S. Gawlas, *Kazimierz Wielki – jaki był?*, [w:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki, Warszawa 2010, s. 759–787, tu s. 764–765; tenże, *Pobożność Władysława Łokietka*, [w:] *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, Warszawa 2014, s. 191–205, tu s. 196.

⁷⁰ Zob. *George Thebesii Lignitzische Jahrbu^ccher*, wyd. G.B. Schraffen, Jauer: Johann Christoph Jungmannen, 1733; [C.] Grünhagen, *Thebesius Georg*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 37, Leipzig 1894, s. 665–666.

przez dwór habsburski. Wtedy także miał okazję zobaczyć w skarbcu cesarskim obraz rzekomo pochodzący z 1333 r. (!), przedstawiający właśnie Władysława Łokietka jako człowieka niskiego wzrostu⁷¹. O ile istnienie czternastowiecznego „portretu” polskiego władcy budzi dziś uzasadnione wątpliwości⁷², o tyle wydobyte przed laty przez Adama Kłodzińskiego informacje o bezspornej obecności jakiegoś wizerunku Łokietka w skarbcu cesarskim w połowie lat siedemdziesiątych XVII stulecia, innego od dwóch pozostałych datowanych na XV i XVI w., mogą stanowić zachętę do podjęcia osobnych studiów nad tym zagadnieniem⁷³.

O stanie zdrowia Łokietka współczesne mu źródła nie przekazały właściwie nic. Wiadomo, że przyszedł na świat najpewniej w 1260 r.⁷⁴, a zatem w chwili śmierci miał ukończone 73 lata, co jak na ówczesną średnią życia należałoby uznać za wiek podeszły⁷⁵. Obserwując jego polityczny życiorys, można z powodzeniem wskazać, że były to lata naznaczone niemal ciągłym stresem. Do końca swoich królewskich rządów pozostawał jednak bardzo aktywny. We wrześniu 1331 r. brał udział pod Płowcami w bitwie z wojskami Zakonu Krzyżackiego, a jesienią kolejnego roku wyprawiał się wraz z synem Kazimierzem na pogranicze śląsko-wielkopolskie, by rewindykować okolice Kościana⁷⁶. Po powrocie stamtąd nie opuszczał już raczej Krakowa. Ostatni dyplom wystawiony pod imieniem króla nosi datę 9 II 1333 r.⁷⁷ Łokietek zmarł, jak wiadomo, 2 marca, co odnotowały liczne współczesne źródła, w tym te stojące najbliżej katedry krakowskiej⁷⁸. Szczególnego znaczenia nabiera

⁷¹ George Thebesii *Liegnitzische Jahrbucher*, s. 158: „In der Ka^eyserl. Schatzkammer zu Wien habe ich ein sehr altes Gema^ehlde und Bildniß dieses Loctici, welches anno 1333 gemahlet worden, und seine La^enge vorstellen soll, selbst gesehen; est ist aber nur etwa einer Wienerischen Ellen lang, welches billich, al seine grosse Rarita^et”.

⁷² Zob. M. Grzęda, *Między normą a naturą. Początki portretu w Europie Środkowej (około 1350–1430)*, Studia z Historii Sztuki Dawnej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego i Muzeum Narodowego w Krakowie, t. 7, red. M. Walczak, Kraków 2020, s. 71–106.

⁷³ A. Kłodziński, *Wiadomość o podobiznie Łokietka z r. 1333*, Kw. Hist. 30 (1916), s. 51–61.

⁷⁴ K. Jasiński, *Rodowód*, s. 117–118.

⁷⁵ G. Myśliwski, *Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 49 (2001), s. 169–198, tu s. 171.

⁷⁶ S. Gawlas, *Kazimierz Wielki*, s. 769–770.

⁷⁷ A. Preissner, *Dokumenty*, s. 273, nr 279.

⁷⁸ Przekazy te wnikliwie omówił ostatnio K. Ozóg, *Śmierć króla Władysława Łokietka w małopolskim dziejopisarstwie XIV wieku*, [w:] *Władysław Łokietek – odnowiciel Królestwa Polskiego = restaurator Regni Poloniae*, red. J. Grabowski, W. Graczyk, H. Wajs, Warszawa 2021, s. 23–38.

w tym kontekście dokument z 6 III 1333 r. dla kolektora Kamery Apostolskiej Piotra z Owerni, wystawiony cztery dni po śmierci króla. Wspomniano w nim o pewnym wydarzeniu z 25 lutego, a więc jeszcze za życia monarchy, kiedy Łokietek podjął decyzję o prezentowaniu Piotra na wakującą kanonię w kolegiacie św. Floriana⁷⁹. Na tej podstawie można by założyć, że pogorszenie stanu jego zdrowia nastąpiło właśnie po czwartku 25 lutego.

Ostatnie chwile króla utrwaliły współczesne przekazy annalistyczne, *Rocznik Traski*, przepisany w końcu XIV stulecia z zaginionej kompilacji rocznikarskiej, znanej pod nazwą *Annales Polonorum*⁸⁰, oraz *Rocznik małopolski* w kodeksach Kuropatnickiego i Szamotulskim, czerpiący z tej samej tradycji⁸¹. Po przebyтым wylewie bądź udarze?, który nastąpił, jak należałoby zakładać, po 25 lutego, Łokietek kazał się wypowiadać, a następnie na łożu śmierci udzielał rad kasztelanowi krakowskiemu Spicymirowi z Tarnowa i archidiaconowi Jarosławowi Bogorii ze Skotnik, którzy czuwali przy nim podczas choroby (*infirmi tati sue preerant*). Oba roczniki notują, że panujący miał wówczas trudności w posługiwaniu się mową (*in virtute lingue et sermone deficiens*), co stanowiłoby potwierdzenie wyżej postawionej hipotezy⁸². W obecności wspomnianych wcześniej Spicymira i Jarosława król zmarł. Pogrzebu nie urządzono jednak od razu, ale po upływie *diebus pluribus*, najpewniej ze względu na nieobecność Kazimierza w Krakowie. Jak zanotowano w *Roczniku małopolskim Kuropatnickiego* (uzupełniającym w tym miejscu przekaz Traski) twarz nieboszczyka przez ten czas nie ulegała pośmiertnym zmianom (*eius facies acsi viventis incolumis apparebat*), co najpewniej było efektem niskiej temperatury utrzymującej się w zamku⁸³. Owe kilka dni, które upłynęły między zgonem Łokietka a ceremonią pogrzebową, musiano spożytkować na przygotowanie miejsca pochówku po lewej stronie prezbiterium, w którym złożono ciało. Kazimierz Jasiński brał pod uwagę możliwość, że pogrzeb odbył się w sobotę 12 marca (tę właśnie datę podał w swojej

⁷⁹ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1, wyd. A. Theiner, Romae 1860, nr 454.

⁸⁰ K. Ożóg, *Studium o „Roczniku Traski”*, *Studia Historyczne* 23 (1980), s. 517–534, tu s. 526–533.

⁸¹ W. Drelicharz, *Annalistyka małopolska XIII–XIV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*, Polska Akademia Umiejętności. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, t. 99, Kraków 2003, s. 419–436.

⁸² *Rocznik Traski*, wyd. A. Bielowski, [w:] MPH, t. 2, Lwów 1872, s. 858; *Rocznik małopolski*, wyd. A. Bielowski, [w:] tamże, t. 3, Lwów 1878, s. 135–202, tu s. 197. O „ataku paraliżu” pisał już E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951, s. 326.

⁸³ *Rocznik Małopolski*, s. 198.

kronice Jan z Czarnkowa, ale jako datę śmierci króla)⁸⁴. Z kolei Wojciech Fałkowski zastanawiał się nad poprawnym rozumieniem Długoszowej „matematyki”. Kronikarz obliczył bowiem, że Łokietek panował dwanaście lat, jeden miesiąc i szesnaście dni, licząc rzecz jasna od koronacji. I nawet jeśli dziejopis pomylił się o rok, to ów jeden miesiąc i szesnaście dni liczone od 20 stycznia wypadłyby w poniedziałek 8 marca. Nie jest więc wykluczone, że dla Długosza kres panowania wyznaczała nie data śmierci, ale właśnie data pogrzebu⁸⁵. Sama ceremonia musiała też ograniczać się tylko do przestrzeni katedry. Trzeba bowiem pamiętać, że pierwsze publiczne egzekwie (powtórny pogrzeb) na Węgrzech urządzono dopiero po śmierci Łokietkowego zięcia, Karola Roberta, w 1342 r.⁸⁶ W tej części Europy spektakl ten powtórzono w 1370 r. nie gdzie indziej jak w Krakowie, w momencie intronizacji władzy przez Andegawenów⁸⁷. W kolejnych latach, najpewniej po 1335–przed 1340 r. (według Marka Walczaka), grób odnowiciela królestwa nakryto tumbą z figurą króla⁸⁸.

Wiadomo, że nagrobek ten, począwszy od końca XVII w. kilkakrotnie poddawano różnym naprawom, ale raczej nie zaglądano do jego wnętrza. Sposobność taka nadarzyła się dopiero w sierpniu 1838 r., gdy usunięto otaczające go ławki i podjęto prace przy zniszczonym cokole. Wycięto wówczas otwór, który miano uzupełnić następnie kamienną materią. Wydarzenie to pierwszy zrelacjonował Ambroży Grabowski (1782–1868), ceniony krakowski księgarz i autor poczytnych prac o przeszłości miasta. Opis ten z racji wagi należy przywołać w tym miejscu w całości:

Otworzyła się wąska szpara pod tym pomnikiem, i gdy w ten otwór wsuniono stoczek zapalony na drążku obwinięty, którym zwykle zapalają świece na ołtarzach, widzieć się dał obszerny grób wpuszczony w podziemie kościoła katedr., a w nim złożone ciało, o którymto grobie żeby się tam znajdował żadnej nie miano wiadomości.

Znajduje on się pod monumentem Króla Władysława Łokietka, w taki sposób jakby skrzynia pod skrzynią. Głębokość jego wynosić może około łokci 2 lub 2 1/2. Wykuty jest w kamieniu, i tak świeżo wygląda jakby w naszych czasach był zrobiony. Na ścianach tej skrzyni nie widać żadnego śladu dawności, wilgoci lub spleśnielizny, i wydaje się jakby dopiero była wybieloną. Wewnątrz jęj spoczy-

⁸⁴ *Kronika Jana z Czarnkowa*, s. 619; K. Jasiński, *Rodowód*, s. 122.

⁸⁵ *Joannis Dlugossi Annales*, lib. 9, s. 180; W. Fałkowski, *Dwa pogrzeby*, s. 68, przyp. 59.

⁸⁶ P. Engel, *Temetkezések a középkori Székesfehérvári bazilikában*, Századok 121 (1987), s. 613–637, tu s. 622 (za wskazanie tego tekstu dziękuję Panu Profesorowi Stanisławowi Sroce).

⁸⁷ W. Fałkowski, *Dwa pogrzeby*, s. 65.

⁸⁸ M. Walczak, *Rzeźba*, s. 96.

wa osoba małej postaci, której twarz okryta jest zasłoną do pasa dochodzącą, z materyi tęgiej, gdyż poruszałem ją drążkiem od stoczka, a odsunąć się nie dała. Ubiór ciała i zasłona koloru są brunatnego, czyli ciemnoorzechowego, i godzi się mniemać, że jest to kolor który grób wydziela [...].

Postać tę o której mówię, otacza pasek w ogniwka, szerokości około cal jeden mający, albo też jakiś rodzaj łańcuszka, który może do ubioru żyjącej osoby należał. W ręku trzymała berło około pół łokcia długości, które poruszałem laską od stoczka, a z oporu poznałem że jest kruszcowe: kształt jego prosty i robota nie wytworna. To szczególnie, że zwłoki te leżą bez trumny w tej skrzyni kamienną, i bynajmniej nie wiadomo, czyje są te śmiertelne ostatki; wszakże berło które z bezwładnej wysunęło się ręki i leży osobno, wskazuje godność Królewską. Niemasz przy tej osobie ani miecza ani żadnego godła, któreby oznaczało pleć męzką, i zdawałoby się że są to zwłoki niewieście, może Jadwigi córki Bolesława Xiążęcia pomorskiego małżonki Łokietka, która zmarła r. 1340.

Słyszałem potym od innych, którzy również zwłoki te oglądali, że im się udało zsunąć trochę zasłonę okrywającą głowę, a pod tą że dostrzegli na głowie coś podobnego do korony lub diademu, że suknię u dołu otaczało bramowanie w palmy, które zdawało się że niegdyś było złociste; że obuwie było z końcami spiczastemi zadartemi do góry i t. p. – Tegoż samego dnia cokuł ten już wcześniej przygotowany wstawiono w pomieniony otwór, nic wewnątrz grobowca nie ruszając, lubo może należało wyjąć berło, i jako klejnot nieocenionej przez swą starożytność wartości złożyć w skarbcu kościelnym, obok tylu innych pamiątek, które ze czcią są podziwiane⁸⁹.

Rewelacje te niezależnie potwierdził Ludwik Łętowski (1786–1868), wówczas kanonik katedralny, od 1841 r. administrator apostolski diecezji, a od 1845 r. biskup pomocniczy. W obszernej pracy poświęconej katedrze, opublikowanej w 1859 r., wspominał:

Gdy ruszono ławki, było ćwierć łokcia gzymsu uszkodzonego, majster wyciosawszy nowy, przyszło stary kawałek wyjąć, przyczém pokazała się szczelina do grobu. Kustoszem katedralnym wtedy, byłem przytomny temu. Kazałem więc uwiązać knotek woskowy na kijku, a za wpuszczeniem go w wnętrze grobu, pokazała się osoba królewska. Leży w skrzyni kamiennej obyczajem XIV wieku, na półtora łokcia głębokiej, a do trzech łokci długiej, białej i czystej, tak jakby dziś wyciosanej. Postać jego mała, nogami obróconą na wschód, bóty są spiczaste, ode lewego znać berło; pokryta jest płaszczem, a na piersiach widać jakby hełm, co wraz z głową opadł na piersi. Przy oczach dobrych i stoczku zapalonym, pro-

⁸⁹ A. Grabowski, *Starożytnicze wiadomości o Krakowie*, Kraków 1852, s. 20–22.

wadzącego od rogu do rogu, przypatrzyłem się dobrze temu, i ze mną pare XX. Wikaryuszów zamkowych⁹⁰.

Pozostaje zatem czekać na oficjalną publikację materiałów będących efektem badania endoskopowego z 2019 r., zostając z obrazem Grabowskiego, który spojrział na „Majestat królewski w nicość rozsypany, a Władzcę jego [...] znizonego do znikomości człowieka”⁹¹.

Nadesłany: 30 X 2022

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 30 XI 2022

Zaakceptowany: 30 XII 2022

Dr hab. Marcin Starzyński, prof. UJ
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Historyczny, Instytut Historii
ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków
e-mail: marcin.starzynski@uj.edu.pl

Résumé

Obiit rex, or what we know about the death and burial of Vladislaus the Short (in the context of earlier explorations of medieval royal tombs at Wawel)

At the end of 2019, endoscopic examinations of the burial chamber of King Vladislaus the Short, who died in 1333, were carried out in the Krakow cathedral at Wawel Castle. Before the results of these studies are published, the author of this article has attempted to analyze the source records concerning the appearance, health, death and funeral of Vladislaus the Short, placing them in the context of documents from the exploration of other medieval royal burials: king Casimir III the Great (1869), queen Hedwig of Anjou (1887, 1949), queen Sophia of Halshany (1902), prince Casimir, son of Vladislaus II (1950), king Casimir

⁹⁰ L. Łętowski, *Katedra krakowska na Wawelu*, Kraków 1859, s. 71.

⁹¹ A. Grabowski, *Starożytnicze wiadomości*, s. 22. Podczas VII Kongresu Mediewistów Polskich w Katowicach (21–23 IX 2022 r.) w ramach panelu „Architektura średniowieczna i archeologia – konteksty” dr Ignacy Jakubczyk oraz mgr Tomasz Wagner (Bazylika Archikatedralna św. Stanisława i św. Wacława w Krakowie) przedstawili referat „Badania endoskopowe komory grobowej króla Władysława Łokietka w katedrze krakowskiej – wstępne ustalenia”, którego wersja drukowana powinna ukazać się w materiałach pokongresowych.

the Jagiellon and queen Elizabeth Habsburg (1972–1973). Anatomical and anthropological studies of the preserved skeletons, tomb garments and other items have significantly enriched the existing knowledge not only on the royal funeral ceremonial, but also on the physical appearance of the rulers of medieval Poland.

Bibliografia/Bibliography

Źródła

- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 6/1, ed. G. Fejér, Budae 1830
Czas, 17 VI 1869, nr 135; 23 VI 1869, nr 140
- Figlewicz K., *Kronika katedry na Wawelu 1934–1982*, oprac. J. Urban, E. Zych, Biblioteka Kapitulna na Wawelu, t. 5, red. J. Urban, Kraków 2014
- George Thebesii *Lignitzische Jahrbucher*, wyd. G.B. Schraffen, Jauer: Johann Christoph Jungmannen, 1733; [C.] Grünhagen, *Thebesius Georg*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 37, Leipzig 1894, s. 665–666
- Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, lib. 9, 11, 12, Varsaviae 1978, 2000, Cracoviae 2003
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa–Poznań 1982
- Kronika Jana z Czarnkowa*, wyd. J. Szlachtowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, Lwów 1872, s. 601–756
- Miracula beatae Hedwigis reginae Poloniae*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1884, s. 763–769
- Najstarsze roczniki krakowskie i kalendarz*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, Seria II, t. 5, Warszawa 1978
- Rocznik małopolski*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878, s. 135–202
- Rocznik Traski*, wyd. A. Bielowski, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, Lwów 1872, s. 826–861
- Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1, wyd. A. Theiner, Romae 1860

Opracowania

- Badania identyfikacyjno-stomatologiczne przeprowadzone przez adiunkta Kliniki Stomatologii Zachowawczej Akademii Medycznej w Krakowie dr med. Jadwigę Biedową*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 493

- Bednarek A., *Najstarsze fotografie nagrobka Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura i in., Warszawa 2020, s. 246–258
- Bieniak, Jan (Janek) z Czarnkowa. *Niedokończona kronika polska z XIV wieku*, *Studia Źródłoznawcze* 47 (2009), s. 109–143
- Bochnak A., *Groby królowej Jadwigi i królewicza Kazimierza Jagiellończyka w katedrze wawelskiej*, *Studia do Dziejów Wawelu* 3 (1968), s. 149–173
- Bojęś-Białasik A., Niemiec D., *Medieval Ceramics Techniques in Architecture of Cracow's Dominicans*, [w:] *Bricks and Building Ceramics in Medieval and Modern Urban Architecture of Central Europe*, t. 9, Brno 2015, s. 38–51
- Buszko J., *Uroczystości Kazimierzowskie na Wawelu w roku 1869*, Biblioteka Wawelska, t. 4, Kraków 1970
- Ciciora B., *Rachunek Aleksandra Ziembowskiego za wykonanie kopii przedmiotów z grobu Kazimierza Wielkiego*, *Studia Waweliana* 9–10 (2000–2001), s. 218–220
- Czacki T., *Opisanie grobów dawnych królów polskich w Krakowie*, *Pamiętnik Warszawski* 1819 (listopad), s. 206
- Czwojdrak B., *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa 2012
- Długopolski E., *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951
- Drelicharz W., *Annalistyka małopolska XIII–XIV wieku. Kierunki rozwoju wielkich roczników kompilowanych*, Polska Akademia Umiejętności. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, t. 99, Kraków 2003, s. 419–436
- Engel P., *Temetkezések a középkori Székesfehérvári bazilikában*, *Századok* 121 (1987), s. 613–637
- Fałkowski W., *Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego – znaczenie rytuału*, *Kwartalnik Historyczny* 116 (2009), s. 55–74
- Gawlas S., *Kazimierz Wielki – jaki był?*, [w:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki, Warszawa 2010, s. 759–787
- Gawlas S., *Pobożność Władysława Łokietka*, [w:] *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, Warszawa 2014, s. 191–205
- Gleń E., Kaczanowski K., Sikora P., *Wstępne opracowanie anatomo-antropologiczne czaszki Elżbiety Rakuszanki*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 491–493
- Gleń E., Kaczanowski K., Sikora P., *Wstępne opracowanie anatomo-antropologiczne szczątek kostnych Kazimierza Jagiellończyka*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 488–490

- Grabowski A., *Starożytnicze wiadomości o Krakowie*, Kraków 1852
- Grodecki R., *Zgon Kazimierza Wielkiego*, [w:] *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 150–157
- Grzęda M., *Między normą a naturą. Początki portretu w Europie Środkowej (około 1350–1430)*, Studia z Historii Sztuki Dawnej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego i Muzeum Narodowego w Krakowie, t. 7, red. M. Walczak, Kraków 2020
- Hertel J., *Przezwiska Piastów w średniowieczu. Z badań nad antroponomastyką historyczną*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia* 16 (1980), z. 114, s. 151–180
- Hryszko H., *Nowe informacje o szacie grobowej króla Kazimierza Jagiellończyka*, [w:] *Amicissima. Studia Magdalenae Piwocka oblata*, t. 1, Kraków 2010, s. 61–71
- Hryszko H., *Tkaniny i ubiór grobowy królowej Zofii Holszańskiej*, [w:] *Patronat artystyczny Jagiellonów*, red. M. Walczak, P. Węcowski, *Studia Jagiellonica*, t. 1, Kraków 2015, s. 93–107.
- Hryszko H., *Tkaniny z grobu królowej Jadwigi*, Warszawa 2017
- Jaegermann K., Marek Z., [Protokół badania szkieletu Kazimierza Jagiellończyka], *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 480–482
- Janicki M., *Problem datowania nagrobka Władysława Jagiełły w świetle źródeł i dotychczasowej literatury*, [w:] *Patronat artystyczny Jagiellonów*, red. M. Walczak, P. Węcowski, *Studia Jagiellonica*, t. 1, Kraków 2015, s. 319–358
- Jasiński K., *Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza*, *Genealogia* 5 (1995), s. 25–43
- Jasiński K., *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, wyd. M. Górny, Biblioteka Genealogiczna, t. 3, Poznań–Warszawa 2001
- Kłodziński A., *Wiadomość o podobiznie Łokietka z r. 1333*, *Kwartalnik Historyczny* 30 (1916), s. 51–61
- Kozieł S., *Badania archeologiczne w Kaplicy Świętokrzyskiej w latach 1972–1973*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 441–459
- Kozłowski R., *Badania i konserwacja przedmiotów z grobu Kazimierza Jagiellończyka*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 460–480
- Lepszy L., *Grób królowej Zofii czwartej żony Władysława Jagiełły na Wawelu*, *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce* 8 (1907), kol. CVIII–CXIV
- Losik-Sidorska A., *Katalog nagrobków piastowskich*, Poznań 2020
- Łętowski L., *Katedra krakowska na Wawelu*, Kraków 1859
- Majer J., *Postać Kazimierza W^{8o} według wymiarów dokonanych przy przekładaniu*

- szczątków jego w d. 7 Lipca 1869 r. oznaczona, *Rocznik Ces[arsko]-Król[ewskiego] Towarzystwa Naukowego Krakowskiego* 39 (1870), s. 223–243
- Marek Z., *Głośne zdarzenia w świetle medycyny sądowej*, Kraków 2009
- Marek Z., *Kaplica Świętokrzyska w katedrze wawelskiej (badanie zwłok Kazimierza Jagiellończyka i Elżbiety Rakuszanki)*, [w:] tegoż, *Wspomnienia medyka sądowego*, Zakamycze 1999, s. 144–158
- Mrozowski P., *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa 1994
- Muczkowski J., *Pomnik Kazimierza Wielkiego w katedrze na Wawelu*, *Rocznik Krakowski* 19 (1923), s. 134–158
- Myśliwski G., *Starość i długowieczność w Polsce do połowy XVI w. na tle porównawczym*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 49 (2001), s. 169–198
- Olbrycht J., Kusiak M., *Protokół badania zwłok królowej Jadwigi*, *Polonia Sacra* 2 (1949), s. 259–266 [przedruk w: A. Bochnak, *Groby królowej Jadwigi i królewicza Kazimierza Jagiellończyka w katedrze wawelskiej*, *Studia do Dziejów Wawelu* 3 (1968), s. 165–168]
- Ożóg K., *Studium o „Roczniku Traski”*, *Studia Historyczne* 23 (1980), s. 517–534
- Preissner A., *Dokumenty Władysława Łokietka. Chronologiczny spis, regesty i bibliografia edycji*, *Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie* 11 (1965), s. 197–295
- Protokół badania przez prof. dra Jana Olbrychta i dra Jana Walczyńskiego zwłok dziecka znalezionych w grobie w prezbiterium katedry wawelskiej w r. 1950*, [w:] A. Bochnak, *Groby królowej Jadwigi i królewicza Kazimierza Jagiellończyka w katedrze wawelskiej*, *Studia do Dziejów Wawelu* 3 (1968), s. 168–169
- Rożnowska-Sadraei A., *Art, Death and Legitimacy. The Commission and Artistic Provenance of the Tomb of Kazimir the Great in Cracow Cathedral*, [w:] *Artifex doctus. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, t. 1, red. W. Bałus, W. Walanus, M. Walczak, Kraków 2007, s. 363–373
- Rożnowska-Sadraei A., *The Tomb of Kazimir the Great in the Wavel Cathedral of Cracow*, *Acta Historiae Artium* 42 (2001), s. 83–115
- Sikora P., *Badania antropologiczne szczątków kostnych królowej Polski Jadwigi*, [w:] J. Wyrozumski, *Królowa Jadwiga między epoką piastowską i jagiellońską*, Kraków 1997, s. 143–153
- Sokołowski M., [Grob królowej Jadwigi], *Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce* 3 (1887), z. 4, s. II–III
- Sroka S.A., *Genealogia Andegawenów węgierskich*, wyd. 2, Kraków 2015
- Starzyński M., *Last Tribute to the King. The Funeral Ceremony of the Polish King Kazi-*

- mierz the Jagiellon (1492) in the Light of an Unknown Description, *Viator. Medieval and Renaissance Studies* 45 (2014), s. 289–302
- Starzyński M., *Zgon i pogrzeb Kazimierza Jagiellończyka (1492)*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 915–943
- Szablowski J., *Materiały z badań prowadzonych w kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu w latach 1972–1973 z okazji jej konserwacji, połączonej z otwarciem grobów: króla Kazimierza Jagiellończyka (zm. 1492) i królowej Elżbiety Austriaczki (zm. 1505). Eksploatacje archeologiczne, badania specjalistyczne, zabiegi konserwatorskie*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 435–440
- Śnieżyńska-Stolotowa E., *Nagrobek Kazimierza Wielkiego w katedrze wawelskiej*, *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 1–115
- Święch Z., *Kłątwy, mikroby i uczeni. Opowieść wawelska*, t. 1: *W ciszy otwieranych grobów*, Warszawa 1989
- Talko-Hryncewicz J., *Odtworzenie kilku typów postaci historycznych spoczywających na Wawelu*, *Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności w Krakowie, Seria B*, 54 (1914), s. 105–139
- Tobiasz M., *Otwarcie grobu królowej Jadwigi w dniach 12–14 lipca 1949 r.*, *Polonia Sacra* 2 (1949), s. 245–258
- Turowska B., Jaegermann K., Kusiak M., Lisowski Z., Marek Z., [Protokół badania kości znalezionych w grobie królowej Elżbiety Rakuskiej], *Studia do Dziejów Wawelu* 4 (1978), s. 482–488
- Urban J., *Katedra na Wawelu 1795–1918*, Kraków 2000
- Walczak M., *Postacie na bokach tumby nagrobka Kazimierza Wielkiego. Z ikonografii Odrodzonego Królestwa Polskiego*, [w:] *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2, red. W. Bukowski, T. Jurek, Kraków 2012, s. 1057–1079
- Walczak M., *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*, *Ars Vetus et Nova*, t. 20, red. W. Bałus, Kraków 2006
- Walczak M., *The Figures on the Sides of the Tomb-Chest of King Casimir the Great. A Reassessment of the Iconography of the Polish Kingdom Reborn*, [w:] *Medieval Art, Architecture and Archaeology in Cracow and Lesser Poland*, ed. A. Rożnowska-Sadraei, T. Węclawowicz, The British Archaeological Association Conference Transactions, t. 37, London 2014, s. 48–75
- Walczak M., *The Tomb of King Ladislas the Short (1320–1333) and the Beginnings of the Royal Necropolis in Cracow Cathedral*, [w:] *Epigraphica & Sepulcralia II*.

Fórum epigrafických a sepulkrálních studií, red. J. Roháček, Praha 2009, s. 359–385

Walczak M., *Topografia nekropolii królewskiej na Wawelu w średniowieczu*, [w:] *Procesy przemian w sztuce średniowiecznej. Materiały konferencji Stowarzyszenia Historyków Sztuki we Wrocławiu w dniach 21–22 listopada 2013*, red. R. Eysymont, R. Kaczmarek, Warszawa 2014, s. 147–161

Walczak M., *Topography of the Royal Necropolis at the Cracow Cathedral in the Middle Ages*, [w:] *Epigraphica & Sepulcralia. VI. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií*, red. J. Roháček, Praha 2015, s. 67–90

Wdowiszewski Z., *Genealogia Jagiellonów i domu Wazów*, Kraków 2005

Wyrozumski J., *Kazimierz Wielki*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982